

Олександр БОНЬ,

доцент кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук, доцент,
Київ, Україна

Oleksandr BON,

Associate Professor at the Department
of History of Ukraine,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
PhD in History, Associate Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: o.bon@kubg.edu.ua.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>

**«Треба вже набратися теї Європи, щоб більше не схотілось»:
літературне середовище радянської України 1920-х рр.
у листуванні Валер'яна Поліщука**

Стаття розглядає его-документи відомого вітчизняного поета, представника українського відродження 1920-х рр. Валер'яна Поліщука. Листування літератора становить значний інтерес з огляду на змістовність і важливість тематики, що в ньому відображається. Метою дослідження є з'ясування обставин його поїздки за кордон і характеристика складних відносин в літературно-мистецькому середовищі 1920-х рр. Найзмістовнішою частиною матеріалів є листи поета з поїздки Європою у кінці 1924 — на початку 1925 р. спільно з Павлом Тичиною та Олесем Досвітнім. Він побував спочатку у Москві, а потім — у Ризі, Берліні, Гамбургу, Лейпцигу, Празі, Парижі. Очевидно, що спецслужба при НКВС — Державне політичне управління — відстежувала такі поїздки. Водночас епістолярій В. Поліщука дає можливість побачити зсередини важливі події у його житті та літературно-мистецької інтелігенції радянської України загалом.

Ключові слова: Валер'ян Полішук, Олесь Досвітній, Павло Тичина, літературно-мистецьке середовище, листування, его-документи, українська інтелігенція.

**“It is Necessary to Get Enough that Europe, Not to Desire It”:
Literary Environment of Soviet Ukraine of 1920s
in Valerian Polishchuk's Correspondence**

The article examines the ego-documents of the renowned Ukrainian poet Valerian Polishchuk, a representative of the Ukrainian Renaissance of the 1920s. The correspondence of the writer is of particular interest due to its richness and the important themes reflected in it. These are the poet's letters to his wife, Olena Konukhes, which are archived in the Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine. The aim of the paper is to determine, based on the writer's letters, the circumstances of his trips abroad as well as to characterize the complex relationships within the literary and artistic environment of the 1920s. Besides, to examine the poet's epistolary, other documents are also studied. It is worth noting that the poet's letters to Olena Konukhes have not been fully analysed in historiography.

The most significant portion of the aforementioned letters is those written to the poet's wife during his trip through Europe from the end of 1924 to the beginning of 1925. Together with Pavlo Tychyna and Oles Dosvitny, he first visited Moscow, where he had meetings with Vsevolod Meyerhold and other representatives of literary and artistic circles. During the trip, under the instructions of the People's Commissariat for Education, he established connections with artists, including Ukrainian emigrants. It is obvious that the State Political Directorate monitored such trips, and Valerian Polishchuk's journey with his colleagues was no exception. Thus, V. Polishchuk's epistolary allows to observe from within the significant events of the poet's life but also the broader literary and artistic intellectuals' environment of Soviet Ukraine in all their complexity and contradictions.

Keywords: Valerian Polishchuk, Oles Dosvitny, Pavlo Tychyna, literary and artistic environment, correspondence, ego-documents, Ukrainian intellectuals.

Відомий поет, критик і організатор літературного процесу Валер'ян Поліщук народився 18 вересня (1 жовтня) 1897 р. у селі Більче Дубенського повіту Волинської губернії (нині — Дубенського району Рівненської області). Родина була селянська, бідна. Може тому від початку дорослого життя майбутній письменник мав ліві, революційні, погляди. Але батько, Левко Поліщук, не дивлячись на важкі матеріальні обставини, намагався дати освіту дітям. В. Поліщук — представник модерної, авангардної літератури 1920–1930-х рр. в Україні — був яскравим явищем у літературно-мистецькому середовищі. Також виступав як організатор — заснував у 1926 р. літературну групу «Авангард», однойменне видання. Вивчення та оцінка його творчої позиції у всьому розмаїтті літературних течій 1920–1930-х рр. потребує ретельного дослідження. Футуристичні, авангардні течії позиціонували себе як революційні, модерні та протиставляли себе народницькій, реалістичній літературній школі.

Український публіцист Сергій Грабовський слушно зауважував: «Валер'ян Поліщук, як і значне число українських поетів його генерації, щиро вірив у те, що у революційну добу саме нове, пролетарське мистецтво є мистецтвом передовим, авангардним, і що лише воно здатне відобразити ті величезні соціальні зрушення. Поняття “пролетарського” у цих митців ототожнювалося з поняттям індустріального, модерного, динамічного і прогресивного, тож і саме сприйняття комунізму в українських націонал-комуністів було синонімом поняття суспільної модернізації»⁴²⁶.

Охарактеризувати ідеї, що рухали поетом, і з'ясувати важливі обставини його життя допомагають его-документи. Їх, на жаль, зберіглося небагато, оскільки Валер'ян Поліщук був заарештований у грудні 1934 р. і розстріляний згодом у Сандармосі у листопаді 1937 р. Частину епістолярної спадщини зберегла його дружина Олена Конухес.

Мета дослідження — на основі листів Валер'яна Поліщука з'ясувати обставини його поїздки за кордон у кінці 1924 — на початку 1925 р., а також охарактеризувати складні відносини в літературно-мистецькому середовищі 1920-х рр.

Після Кам'янець-Подільського українського державного університету В. Поліщук почав працювати в газетах і журналах, писав вірші. На початку 1920-х рр. він, як і багато молодих талантів, приїхав до столичного Харкова. Тут він був

у самому virі літературного життя. Контактуював з Сергієм Пилипенком, Миколою Хвильовим, Володимиром Коряком та багатьма іншими. В. Поліщук жив цивільним шлюбом одночасно із сестрами Лідією та Оленою (Рахіль) Конухес у Харкові 1922 р. За рік одружився з Оленою. За кілька років у них народилися син Марк-Реон і донька Люцина-Електра (він і дітям давав авангардні імена). Ось як він описував той період у автобіографічних матеріалах «Дороги моїх днів» у жовтні 1924 р., перебуваючи на відпочинку на віллі «Букюрнус» у кримському Гурзуфі: «У Харкові я на своєму життєвому шляху зустрів двох сестер Конухес — Лиду (Лічку) і Елену (Йолу), з якими я пережив найяскравіші хвилини свого життя. Моя вогнева любов знайшла тільки тінь тих співучих переживань, що втілені в поезіях “Радіо в житах”. З Оленою я одружився і маю сина Реона-Марка»⁴²⁷.

З приходом до влади більшовицького режиму й після створення СРСР значно зменшились культурні контакти українських літературно-мистецьких кіл із закордоном, але не припинились. Більшовицька влада намагалась використати такі контакти у своїх ідеологічних цілях, зокрема щоб показати швидкий розвиток літературно-мистецького життя у радянській Україні та таким чином підважити ідеологічні позиції української еміграції. Ці пропагандистські гасла просувались із початком українізації як спосіб рекламувати за кордоном підтримку розвитку української культури. Але водночас були, як вважаємо, і неявні цілі — виявити нелояльних до більшовицького режиму літераторів і митців.

Найчастіше письменники, кінематографісти, художники виїжджали за кордон за завданнями Народного комісаріату освіти. Ці завдання стосувались переважно налагодження зв'язків з митцями, вивчення нових течій, технологій у мистецтві тощо. У таку поїздку до країн Західної Європи відправилася невеличка делегація українських літераторів: Павло Тичина, Олесь Досвітний і Валер'ян Поліщук. Хоча вони й належали тоді до однієї літературної організації «Гарт», яку підтримував керівник НКО, колишній боротьбист О. Шумський, все ж, як побачимо нижче, дуже відрізнялись ідейно й психологічно.

Двоє з письменників залишили потім описи цієї поїздки⁴²⁸. В. Поліщук видав згодом у 1925 р. «Роскол Європи. Художньо-соціальні та побутові нариси», які містили пропагандистські штампи про розкол Європи на «визискувачів і поневоле-

⁴²⁶ Стріха М., Грабовський С. Валер'ян Поліщук. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/970188.html> (дата звернення: 16.09.2024).

⁴²⁷ Поліщук В. Дороги моїх днів (Автобіографічні матеріали). *Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років* / упоряд. Р. Мовчан. Київ: Кліо, 2015. С. 349.

⁴²⁸ Цимбал Я. Гомер Революції і «прикрий сахарин»: 120 років Валер'яну Поліщуку. ЛітАкцент. URL: <https://litakcent.online/2017/10/12/gomer-revolutsiyi-i-prikriy-saharin-120-rokiv-valer-yanu-polishhuku/> (дата звернення: 16.09.2024).

них працівників»⁴²⁹. О. Досвітній у «Нотатках мандрівника» про цю подію писав: «Один з них час від часу поправляє пенсне й незручну валізу під головою; другий автоматично крутить між пальцями хризантему»⁴³⁰. Тут не важко впізнати за згадкою про пенсне П. Тичину, а В. Поліщука — за тим, що він мав звичку носити квітку в петлиці піджака.

За листами В. Поліщука до дружини О. Конухес можемо прослідкувати хронологію й основні події поїздки, про що ані В. Поліщук, ані О. Досвітній не писали у своїх нарисах. Спочатку вони вирушили з Москви 7 грудня 1924 р. Група письменників виїжджала до Риги, оскільки Польща не пропустила їх через свою територію, вони пливли Балтійським морем. У переддень цього В. Поліщук написав дружині дуже ґрунтовного й цікавого листа. Характеризуючи відвідини їхніх знайомих у Москві, він висловив своє ставлення до ортодоксальних марксистів-ленінців як «начотчиків». І відверто характеризував своїх попутників. Наводимо ці висловлювання із застереженням, що відносини у літературно-мистецькому середовищі були завжди суб'єктивні й конкурентні, але це судження все ж таки дозволяє доповнити психологічний портрет учасників поїздки: «Компанія моя для поїздки погана. Більш менш. Найгірше Тичина. Противний типчик. Нещире, якесь монастирське, під сміренієм, облудство. Показність, що мовляв я страждаю бо світ мене переслідує, що я ідеальний. Нехай, а я ще більше буду сміреним і разом з тим слина злості якоїсь брудної, що світ матеріалістичний. Тоді як він шукає ідеалу, совершенства душі. Це його така мова приблизно. Я цієї святобливості не переважую. Я не втерпів якось коли він дуже розходився і сказав. Тоді він почав стрибати, проклинати (я спокійно лежав на ліжку) і почав говорити раптом про те, що він кине поезію писати і йде в музику, композицію. Хай талановитіші беруть перші місця. Звичайно і для тебе й для мене було ясно, що його більше всього щипає. Потім іще раз якось в спокійному стані це саме говорив, звичайно не щиро, бо хто ж хоче без власної охоти сходити з перших тих місць. Але після цього, я вирішив із ним бути нещирим в його дусі»⁴³¹. Звісно, ці оцінки суб'єктивні, але вони показують психологічні особливості П. Тичини та оприявлюють, наскільки різними могли бути члени однієї літературної організації у 1920-х рр. О. Досвітнього він характеризує куди більш позитивно: «Досвіт-

ній знай гарний і щирий хлопець, але задиристий. Я це учитую»⁴³².

Не менш цікавими були події в Москві, які описує В. Поліщук. Він познайомився із відомим театральним режисером, театральним педагогом і реформатором (ця обставина, на нашу думку, спонукала поета до знайомства) В. Меєргольдом. І тут, як і у інших ситуаціях, В. Поліщук намагався просувати українську культуру: «Балакали про укр. культуру. Він остається одним з друзів її. Мене апретдлив, знайомлячи з своєю жінкою, як укр. Маяковського, що мені зовсім не подобається. Балакали з ним трохи про Троцького. Він видно його так само дуже любить». Тут для характеристики самого поета візьмемо те, що він на той час захоплювався ідеями троцькізму, і ця обставина багато що пояснює у його тогочасних творах.

Тому не дивно, що поет намагався дотелефонуватись до самого Троцького чи його помічників: «По телефону в Кремлю, як радив Меєрхольд, дозвонивсь аж до самого Троцького цеб то його діжурного секретаря. Але Лев Дав. хворий. Обіцяв мені дати побачення за два тижні згодом. Да, між іншим, по кремлівському телефону мені не вдалось зговоритись, бо весь час перебивали — включалось, очевидно ГПУ, — так мені й казали, тоді секретарша дала звичайний міський телефон. Книжки й листа я все ж таки передав»⁴³³. Тобто, метою було не тільки поговорити з «вождем», а й передати книги українських літераторів, щоб познайомити з українською культурою. Важливо зазначити, що поет був свідомий, що ДПУ прослуховує телефони керівників партії такого рівня, як Троцький. І тому дивною виглядає відвертість його листів до дружини.

В. Поліщук сподівався на відповідь Троцького на його лист і запит від партійного високопосадовця на висилку в Москву української літератури. Метою його було: «Я писав, що треба перемогти стару російську інерцію у відношенні до укр. культури, яка в спадщину лишилась в Москві ще од царату. Але листи самого не отдавай, бо я захочу почитати сам. Я чогось не переконаний, що виїде по мойому»⁴³⁴.

Не менш цікавими були й подальші зустрічі — в Українському клубі та з представниками редакції «Красной нови», яка, здавалось, ідейно повинна була бути близька «гартованцям». Але В. Поліщук «витримав тон» — запропонував зустрітись на нейтральній території у кафе, й зустріч не відбулась. Поет-авангардист зазначає: «Взагалі я тримаю марку, а Тичина й Досвітній лише підтри-

⁴²⁹ Поліщук В. Роскол Європи. Художньо-соціальні та побутові нарисы. Харків, 1925. 113 с.

⁴³⁰ Досвітній О. Нотатки мандрівника. Київ : Книгоспілка, 1929. С. 3.

⁴³¹ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМУ). Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщука Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 6–6 зв.

⁴³² Там само. Арк. 7.

⁴³³ Там само. Арк. 7–7 зв.

⁴³⁴ Там само. Арк. 7 зв.

мують, тим більше, що в них національна жилка у відношенні до росіян багато більше болить ніж у мене»⁴³⁵. Тут варто навести слова самого П. Тичини зі щоденника за 4 лютого 1921 року: «Олесь — в національному весі. Тичина — по коліна. Чумак — по щиколотки»⁴³⁶.

Саме в Українському клубі, окрім російських письменників, був і білоруський поет Михась Чарот (Кудзелька)⁴³⁷, згодом репресований більшовицьким режимом: «Прийшов на наш вечір і Чарот. Він тут у Москві. І в клубі відбулась свого роду федерація трьох народів союзу в літературній революц. галузі»⁴³⁸.

У Німеччині письменники відвідали Берлін. І враження В. Поліщука були неоднозначними. Йому місто переважно не сподобалося — «буржуазне», соціально контрастне. Але це й не дивно, зважаючи на його тогочасні ліві погляди. На жаль, у справі в ЦДАМЛМ відсутні листи з Берліна й Парижа. Можемо висловити припущення, що у тій валізі з архівом, яку зберегла О. Конухес після арешту письменника, не міг поміститись увесь епістолярій письменника чи зміст листів був занадто компрометуючим, щоб їх зберігати під загрозою можливого арешту. А тому маємо лише заідеологізований текст із «Розколу Європи». Підзаголовок про Німеччину «В країні поліцейського чобота» вже характеризує сам текст. По-письменницьки тонко він змальовує атмосферу міста. І тільки вночі Берлін йому подобається більше: «На вулицях вдень сумно і важко, денне світло Берлінові не йде. Зате вночі він, осяяний електричними сонцями, що відбиваються в асфальті, заллятий похапливим і текучим світлом реклам, робить гарне видовисько. Кіно-театри фірми «Уфа», освітлені різнобарвними прожекторами, всередині здаються величезними жертвниками, де йдуть скучні міщанські фільми з добротними королевами і ніжними служницями, що задарма віддаються героям-офіцерам. І тільки Гарольд-Лойд і Чарлі Чаплін зрідка посміються добродушно над американськими звичаями»⁴³⁹. І далі поет описує берлінські «рев'ю», які кілька днів відвідував. Окремим берлінським підрозді-

лом виділено тему гей-клубів — «Гомосексуалісти». Яскраво, хоча із огидою він описує обстановку в таких кафе⁴⁴⁰. У Німеччині письменники познайомились із місцевими комуністами⁴⁴¹.

Наступний лист датується 9 січня 1925 р., написаний він із Праги, де вони зустріли новий рік. До того шлях українських письменників пролягав через Гамбург, Берлін, Лейпциг. В одному з головних центрів української еміграції, Празі, їх приймали тепло, відбулись вечори поезії, особисті зустрічі: «Позавчора відбувся вечір нової поезії, де ми виступали. Було більше 500 чол. укр. еміграції, цеб-то ¼ всіх, яка є в Празі... на диво нас прийняли дуже гарно: ніяких скандалів, а навпаки після читання, так почали вити на *bis*, що й у нас так рідко буває... Не вважаючи на те, що й я, і особливо Досвітній, спротивив Тичину — після виступу відчулось стільки спільного в боротьбі за нове зі старим, що ми довго після того говорили і навіть обмінялись картками. Я звичайно не витримував, щоб не поставити точки над “і” й сказав, що хоч ми й гаркаємо і не долюблюємо один одного часто, але як проти волі спільна робота об'єднує: ясно, що на основі роботи, особливо в заводі, в артілі, виростають і виховуються колективістичні почуття й колективні інтереси»⁴⁴².

Але в емігрантському середовищі не минулось і без ускладнень на політичному ґрунті. П. Тичина видавався В. Поліщуку й О. Досвітньому «своїм» для українських емігрантів: «Навіть О. Олесь, який обідав у нас, в моїй кімнаті — запросили його, після того як він приймав нас у себе — так Олесь сказав Тичині: “Та ви ж, каже, наш, у вас нічого такого революційного й немає”. Так от Тичина вибігає з дому і з деким з тих емігрантиків без нас (без свідків) шепочеться. Вони його нашіпкують, а він приходить і задає такі питання, що дійсно перестаєш вірити в його приближну революційність. Так, одного разу після його одлучки він питає Досвітнього з об'єктивно-шкурним підходом: “Як вам здається, за скільки часу розпадеться компартія і розвалиться радянська влада?” — і так байдуже наче б то не його зовсім та радянська влада, так якийсь випадковий притулок, і вже йому

⁴³⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщук Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 8 зв.

⁴³⁶ Цимбал Я. 4 лютого 1921 року. URL: <https://litakcent.online/2021/02/04/4-lyutogo-1921-roku/> (дата звернення: 16.09.2024).

⁴³⁷ Михась Чарот (Михайло Симонович Кудзелька, 1896–1937 рр.) — білоруський поет, драматург, прозаїк, редактор, громадський діяч. У 1923 році взяв участь у створенні літературного об'єднання «Маладняк». Деякий час був членом об'єднання «Польмя», потім вступив до Білоруської асоціації пролетарських письменників. Репресований.

⁴³⁸ ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщук Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 8 зв.

⁴³⁹ Поліщук В. Роскол Європи. С. 13.

⁴⁴⁰ Там само. С. 16–18.

⁴⁴¹ Цимбал Я. Гомер Революції...

⁴⁴² ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщук Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 12–13.

тепер треба підготувати і оставити за собою дирку, щоб назад утікти»⁴⁴³. Такі політичні провокації були дуже небезпечні. І це розуміли всі учасники розмов. Але страх перед репресіями ще не проник так глибоко у свідомість письменників, і вони не надавали серйозного значення цим словам.

Між літераторами виник конфлікт на ґрунті ставлення до емігрантів. Вони мали зібрати для представників радянської України публікації у чеській пресі про цей візит до Праги, але не зробили цього. І знову далися взнаки протиріччя між П. Тичиною і В. Поліщуком, О. Досвітнім: «Тичина, почувавши, що емігрантщина з ним носить, що він їх, що нам без нього не так зручно виступати з агітаційною метою, цебто почувавши, що з ним зараз будуть рахуватись, — як закричить, що він не дозволить ображати бідних людей — емігрантів, які голодують, живуть десь на окраїнах і тому не мають часу збирати газет, що то за генеральський тон. “Я завше буду проти рабства, проти всякого рабства”, — кричить (розуміється, звичайно, “червоного”). Я не буду виступати! Виступайте самі!»⁴⁴⁴. І далі: «А коли йому радили зачитати кінець з “Космічного оркестру”, де є про емігрантщину і про те, що “інтерреспубліка іде”, то він рішучо відмовився. Він навіть цих чотирьох розділів у книжку “Вітер з України”⁴⁴⁵ не умістив, щоб не показатись революційним. А головне при емігрантській публіці, яка зараз ходить до нас, а взавтра, може, буде репетувати, що більшовики гнітять Тичину — гуманну душу, що вони встановлюють червоне рабство, проти якого піднімає свій голос справжній поет, що між ними розлад»⁴⁴⁶. Але В. Поліщук згладив протиріччя, оскільки в той день мав бути ще один виступ у Празі, пояснивши тим, що вони всі творчі люди й «нерви бринять». Втім з О. Досвітнім далі вони вирішили їхати без П. Тичини.

Чим саме займалися літератори за кордоном, талановито і не без іронії описав сам В. Поліщук у листі: «Тут у мене стільки людей товчеться, стільки суперечок, порад, розпоряджень, організаційних діл — що голова круга йде: і книжки купуй, і промови кажи, і в музеї їди, і інструкції давай як вечір влаштувати, характеристики укр. сучас. письменникам давай докладчиком, і декламуй сам, і прийми роби з обідами, і книжки купуй та запакуй в посилки, і сперечайся, і переконуй і листи пиши, і купуй чого треба, і ходи

обідати, снідати та вечеряти (це трудно дуже!), і в театрах європейських бувай, і з чужою культурою знайомся, і з письменниками зв'язки роби передовими, і розпитуй їх про те, що вони пишуть, думають і т.д., і інформації про укр. мистецтво давай, і фотографують тебе, і візи получай (ти знаєш, що таке візи і як їх доставати), і мови тут же вчи, і з Тичиною ладь, і білизну прати здавай і квітки купуй, і не забувай, що Йоля [Олена Конухес — О. Б.] чекає»⁴⁴⁷. А далі напівжартома пояснював, що у поїзді йому «треба вже набратися теї Європи, щоб більше не схотілось». В умовах, коли з НКО не надіслали додаткових грошей, вони «підводили ґрунт» під українську культуру. Тобто В. Поліщук у Європі намагався вивчити нові, звісно цікаві йому, літературно-мистецькі тенденції та поширити їх на український контекст.

Та найбільше В. Поліщукові сподобався Париж. Він позитивно описує його у «Розколі Європи». Вже вдвох з О. Досвітнім вони не тільки контактували з французькими комуністами, які саме тоді набрали суспільної ваги, а й спостерігали за демонстрацією робітників, бачили ветеранів Паризької комуні. В. Поліщука захопив не тільки дух столиці кількох революцій, але й кухня. Він писав дружині: «Пишу тобі з чудової столиці світу, мого любого (вже мого, бачиш?) Парижа. Це, здається, єдине місце в Західній Європі, де я можу жити, не скучати, почувати себе веселим, бадьорим і любити всіх і вся, крім буржуазії, яка тут, як і всюди, але в руках м'якша і лагідніша, і ритмічніша, щоб бути більш через те саме й жорстокою. Французи мені прямо до серця йдуть. Така чудесна нація, весела. Йде й свище, робить і співає, їсть і компліменти до печені додає та присипає перчиком словечок. Цілу зиму в Парижі квіти і мій укоханий салат»⁴⁴⁸. Він не приховує захоплення від архітектури міста. Назвав підрозділ «Найгарніша місцевість світу»: «Мабуть найгарнішою місцевістю людської культури в світі є частина Парижу — Єлісейські поля, площа Конкорд, Тюльєрі [Тюїльрі. — О. Б.] і Лувр. Якась симфонія архітектури, садів, скульптури і живого блискучого руху по люксованому асфальту! Цілі юрби автомобілів, мов зі жмені насіння, прискають вздовж авеню та бульварів, де палаци в оточенні зелених газонів чергуються зі штучними озерами і фонтанами»⁴⁴⁹. У загалом ідеологізованому нарисі «Розкол Європи» Париж виглядає яскравим і привабливим.

⁴⁴³ Там само. Арк. 13–14.

⁴⁴⁴ Там само р. Арк. 15.

⁴⁴⁵ Вірш 18.04.1923. Збірка «Вітер з України» — вийшла друком у 1924 році у харківському видавництві «Червоний шлях». До книги увійшли вірші написані у 1920–1924 роках. Одноименний вірш цієї збірки було присвячено Миколі Хвилювому. Збірка «Вітер з України» завершує період найвищого творчого злету Павла Тичини.

⁴⁴⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Листи Поліщук Валер'ян Львович — Конухес О. І. (дружині). 18.09.1922 р. — 28.04.1931 р. Арк. 15–16.

⁴⁴⁷ Там само. Арк. 18–19.

⁴⁴⁸ Цимбал Я. Гомер революції...

⁴⁴⁹ Поліщук В. Роскол Європи. С. 91.

Те, що за контактами українських літераторів з еміграцією пильно стежило ДПУ, не викликає сумніву, що підтверджено багатьма документами більшовицької спецслужби. А особливо за дія-

Фото 1. В. Поліщук. Прага, 7.01.1925 р. // Я. Цимбал. Гомер Револуції і «прикрий сахарин»: 120 років Валер'яну Поліщук. URL: <https://litakcent.online/2017/10/12/gomer-revolutsiyi-i-prikriy-saharin-120-rokiv-valer-yanu-polishhuku/>

ми й словами провідних митців. Хоча прямих підтверджень стеження у згаданій поїздці ще не вдалося віднайти, все ж агентурні дані про оцінки й ставлення В. Поліщука до української літературно-мистецької інтелігенції у еміграції є у щотижневому зведенні секретного відділу ДПУ УСРР від 23–30 липня 1927 р. У ньому присутній окремий пункт «Поліщук про українську еміграцію». Там з певною іронією зазначено, що літератор, «розговорившись» про українську еміграцію (тобто — це агентурні дані від секретних співробітників), високо оцінював її заслуги перед українською культурою. І розумів, що без її літературних журналів, можливо, не було б і літературних журналів у радянській Україні («Червоного шляху»). І чим більше «шумлять», тобто піднімають українське питання за кордоном, тим краще дають можливість «торгуватись за Україну». І далі слова В. Поліщука, передані сексотом, звучать як маніфест: «Я — більшовик, але я і українець — і я знаю, що ми по сантиметрам витягнули Україну від Москви і зараз витягаємо далі. Цьому допомагає еміграція і бог їй в цьому на допомогу»⁴⁵⁰. І хоча ці слова є, напевне, інтерпретацією слів літератора, все ж такий підхід дуже близький до позиції М. Хвильового і його однодумців про культурну самостійність України.

Таким чином епістолярна спадщина В. Поліщука, яка частково збережена його дружиною О. Конухес, є цінним джерелом про події в літературно-мистецькому середовищі радянської України 1920-х рр. Листи поета до дружини дозволяють но-новому оцінити його захоплення лівими, комуністичними ідеями та прослідкувати складну систему зв'язків у трикутнику «більшовицький режим — літератори — суспільно-політичні ідеї».

Фото 2. Валер'ян Поліщук (сидить праворуч) і Олесь Досвітній (стоїть ліворуч) у редакції журналу «Clarté». Париж, весна 1925 року // Я. Цимбал. Гомер Револуції і «прикрий сахарин»: 120 років Валер'яну Поліщук URL: <https://litakcent.online/2017/10/12/gomer-revolutsiyi-i-prikriy-saharin-120-rokiv-valer-yanu-polishhuku/>

⁴⁵⁰ Українська інтелігенція і влада: зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / упоряд.: В. М. Даниленко. К.: Темпора, 2012. С. 160.

Пролетарські письменники—„гартівці“— Валеріян Поліщук, Олекса Досвітній, Павло Тичина, командировані Наркомосом УСРР та спілкою „Гарт“, за кордон для ознайомлення Заходу з досягненнями пролетарської культури і для зв'язку з закордонними пролет. письменниками.

Фото з ЦДАМЛМУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 73. Поліщук Валер'ян Львович Індивідуальні та групові (з Досвітнім О. Ф., Тичиною П. Т.) фотографії. Копії, поштова листівка. 1917–1934 рр. Арк. 4.

REFERENCES

- Dosvitnii, O. (1929). *Notatky mandrivnyka*. Kyiv: Knyhospilka [in Ukrainian].
- Polishchuk, V. (1925). *Rozkol Yevropy. Khudozhnio-sotsialni ta pobutovi narysy*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Polishchuk, V. (2015). *Dorohy moikh dнів (Avtobiografichni materialy)*. In R. Movchan (Ed.) *Sami pro sebe: Avtobiografii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv*. (pp. 327–353). Kyiv [in Ukrainian].
- Strikha, M., & Hrabovskyi, S. (2007). Valerian Polishchuk [in Ukrainian]. <https://www.radiosvoboda.org/a/970188.html>
- Tsymbal, Ya. 4 liutoho 1921 roku. [in Ukrainian]. <https://litakcent.online/2021/02/04/4-lyutogo-1921-roku/>
- Tsymbal, Ya. (2017). Homer Revoliutsii i «prykryi sakharin»: 120 rokiv Valerianu Polishchuku. *LitAktsent* [in Ukrainian]. <https://litakcent.online/2017/10/12/gomer-revolutsiyyi-i-prikryi-saharin-120-rokiv-valer-yanu-polishhuku/>

Дата надходження до редакції: 22.09.2024 р.

Дата схвалення до публікації: 11.10.2024 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)